

ESKİ TÜRKÇEDEKİ İNSAN YAPIMI NESNE ADLARINDA ÖDÜNÇLEMELER ÜZERİNE*

Engin ÇETİN

Çukurova Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ÖZET

Günlük yaşamımızda önemli bir yer tutan nesnelere kuşkusuz gereksinim sonucu üretilmiştir. Yaşam koşullarının değişmesi, farklı gereksinimlerin ortaya çıkması yeni nesnelere üretilmesini gerektirir. Böylelikle, yeni nesnelere kazanılır. Yeni nesnelere kazanmanın bir yolu da kültürel etkiler sonucu başka toplulukların ürettiği nesnelere almaktır. Bu nesnelere ad verme, ya yerli dilin olanaklarını kullanmak ya da o nesnenin alandaki dildeki adını almak biçiminde gerçekleşir. Bu çalışmada, Eski Türkçe adı verilen Köktürkçe ve Uyğurca dönemlerine ait yapıtlarda saptanan insan yapımı nesne adlarından başka dilden ödünçlenenleri içermekte ve bu sözcüklerin daha çok hangi alanlara özgü olduğunu, günümüzde ya yanlış ya amadıklarını ve ya ama ya da ya amama nedenlerini sorgulamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Köktürkçe, Uyğurca, nesne adları, ödünçleme sözcükleri.

ABSTRACT

Hiç ku kusuz dil ile kültür arasında sıkı bir ba vardır. Yeryüzündeki herhangi bir toplulu un kültürel de erlerini ve bu de erlerin de i imini yazılı ürünlerinden saptamak mümkündür. Köktürklerin mevsimlere ba lı olarak yer de i tirmeleri yanında yerle ik ya amin göstergesi olan kent kültürüne de sahip oldukları dü ünülmektedir (Baykara, 1994, 17-29). Orhon dönemi ürünlerinde rastladığımız *kışlamak* “kı ı geçirmek” (KT K-8, BK D-31, U D-7, 31); *kışlağ* “kı geçirilen yer, kı lak” (IB 51, 56) ile *yayla-* (U D-8, 9, B-3, G-2) “yaylaya çıkmak, yazı geçirmek”; *yaylağ* “yazın oturulan yer, yayla” (IB 51, 62) sözcükleri, Türklerin bu dönemde mevsime ba lı olarak yer de i iminde bulundu unun, *balık* “ ehir, kent” sözcü ü de bugünkü anlamıyla olmasa da bir kent kültürünün varlı mını bize göstermektedir. Bu ikili durum dolayısıyla Köktürk toplulu u, di er kültürlerle etkile ime yerle ik bir toplulukla kar ıla tırıldı nda daha az açık olmu tur. Bunu Köktürk yazılı belgelerden görmek mümkündür. Bu ürünlerde pek az yabancı sözcük bulunmaktadır.

Uygurlar döneminde ise yerle ik ya ama geçen Türklerin di er topluluklarla Köktürklere oranla daha sıkı ili ki içinde olduklarını görüyoruz. Türkler, Köktürkler döneminde de o günkü anlamda uluslar arası ili kilerde bulunmu olmalarına kar ın bu ili kiler Uygur dönemindeki kadar yo un ve etkili olmamı tur. Bu kültürel yönelimin izlerini de dönemin yazılı ürünlerinde görüyoruz. Uygurların Maniheizm, Budizm ve Hristiyanlık gibi inanç sistemlerini kabul etmelerinin ardından yo un çeviri çalı maları ba lamı , bu çalı malar, Türkçeye, yeni nesne ve kavramları kar ılayan Türkçe sözcükleri kazandırmanın yanında pek çok yabancı sözcük girmesine de neden olmu tur. Eski Türkçenin Uygurca döneminde Sanskrit, Çince, So dca, Farsça, Grekçe, Toharca gibi dillerden pek çok sözcük Türkçeye girmi tir.

Bu çalı mada Eski Türkçe adı verilen Köktürk ve Uygur dönemi ürünlerindeki insan yapımı nesne adları içinde ba ka dillerden ödünçlenmi olanlar üzerinde durulmu tur. Bilindi i gibi nesne adları, kolay ödünçlenebilen sözcüklerdendir. Bu özelli i dolayısıyla kültürel etkile imin belirlenmesinde yardımcı olur. Herhangi bir toplulu un birincil u ra alanını nesne adları yardımıyla belirlemek kolayla ır. Çünkü yukarıda da de indimiz gibi insano lu günlük ya amını kolayla tırmak amacıyla kendisinin öncelikli olarak gereksinim duydu u nesnelere üretir ve adlandırır.

Bu yazının kapsamı, ödünç oldu u kesinlikle belli olan insan yapımı nesne adlarıdır. Ku kusuz köken bilgisi, dil biliminin en güç alanlarından biridir ve her dil, kökeni belirlenememi pek çok sözcü e sahiptir. Eski Türkçe yapıtlarda rastladığımız çok sayıda sözcük için de aynı durum söz konusudur. Kökeni tartı malı olan *balbal*, *berge*, *bitig*, *kerey*, *kerpiç*, *kündegü-köndegü*, *manistan*, *sın*, *suk*, *tam* sözcüklerinin kökenine ili kin çe itli görü ler bildirilmesine kar ın bu görü lerin herkesçe kabul edilir durumda olmaması nedeniyle yazının kapsamında ele alınmamı larıdır.

I. A a ıda yer alan nesne adlarını köken bilgisi ve anlam bilgisi açılarından de erlendirirken sırasıyla *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü* (UTS 1968), *Drevnetyursky Slovar* (DTS 1969), *Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen* (EWT 1969), *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish* (EDPT 1972), *Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov I-IV* (EST 1974-1989), *Uigurisches Wörterbuch 1-6* (UW 1977-1996), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* (TES 1999), *Tarihi*

ve *Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı (TET 2002)* adlı çalışmaları kullanılmıdır. Kimi sözlüklerin henüz tamamlanmamış olması, kimi sözlüklerin öz niteliği ve yayım tarihleri gibi nedenlerle her sözcüğü bu yapıtlarda bulmak mümkün değildir. Örneğin, EST ve UW henüz tamamlanmamış çalışmalardır. EST’de lehçelerdeki ortak sözcükler, TES’te Türkiye Türkçesine ulaşan isim türünde sözcükler bulunmaktadır. Kimi zaman ise sözcüklerin bulunamamasını açıklamak mümkün olmamaktadır.

Ayrıca, nesne adlarının eski Türkçedeki karlılıkları verildikten sonra kökleri parantez içerisinde sözcüğün saptandığı metin gösterilmiştir. İncelenen¹ eski Türkçe yazılı ürünlerde saptanan ve yukarıdaki sözlükler aracılığıyla köken ve anlam açısından değerlendirilen insan yapımı nesne adlarından ödünç olanları şunlardır:

arsayan “ıksir” [M, TT VIII]

UTS 126’daki *rasayan* maddesinde “*hayat iksiri*” biçiminde karlılanan nesne adı, DTS 476’daki *rasayan* maddesinde “*nazvenie lekarstvennogo poroška (= toz halinde bir ilaç adı)*” biçiminde tanımlanmış ve sözcük için *Türkische Turfan-Texte VIII* tanık gösterilmiştir. Tanık gösterilen bu yapıt, Clauson yapıtında kullanılmı olmasına karşın sözcük EDPT’de yer almamıştır. EWT 24a’da *arsıyan* maddesinde, Sanskrit *rasāyana* sözünden gelen sözcüğün “*nektar(=içki, kevsir)*”; 338b’deki *rasayan* maddesinde de Uygurcada “*lebenselixier (=abıhayat)*” anlamında kullanıldığını belirtmiştir.

azan “sedir” [AY, M]

UTS 19’da “*sedir*” karlılığı verilen ve Sanskrit *āsana* sözünün Türkçedeki biçimi olduğu söylenen sözcük için tanık verilmemiştir. DTS 59’da “*tron, sidenie (= taht, oturma yeri)*” olarak tanımlanan sözcüğün kökenine ilişkin olarak verilen bilgiler UTS’deki gibidir. Yapıtta, Sözcüğün *Altun Yaruk*’ta saptandığını bildirilmiştir. EWT’nin hazırlanmasında *Altun Yaruk*’tan yararlanılmadığını için sözcük EWT’de yer almaz. Söz

¹ Yüksek lisans tezimizde ve bu çalışmada kullanılan yapıtlar şunlardır: Açura yazıtları, Altın Kök yazıtları, Altun Yaruk, Begre yazıtı, Bilge Kağan Yazıtı, Çakul yazıtları, Da akarmapath vad namı, Ein Uigurisches Totenbuch, Elege yazıtı, Gürbelçin Kata yazıtı, Handigay yazıtı, Hoytu-Tamır yazıtları, Huastuanıft, Irk Bitig, he-Hu otu yazıtları, he-Ashete yazıtı, hi-Hanın-Nor yazıtı, ki Akrak metni, ki Gümü Ma raba yazıtı, Kalyanamkara ve Papamkara, Kemçi-Çirgök yazıtı, Kaya bağı yazıtı, Kara yüz yazıtı, Kök Tigin Yazıtı, Kuan isim Pusar, Maytrisimit, Miran Kalesi harabesinde bulunan elyazması ve Minusinsk Müzesinde bulunan yazıt, Ongin yazıtı, Oya yazıtı, Oznaçennaya yazıtı, Örük yazıtı, Suci yazıtı, İne-Usu yazıtı, Talas yazıtları, Ta eba yazıtı, Toyok Vadisi elyazmaları, Tuba yazıtları, Tun-Huang’da bulunan elyazmaları, Tunyukuk yazıtları, Türkische Manihaica aus Chotscho I-III, Türkische Turfan-Texte, Ulan Bator kiremit yazıtı, Ulu-Kem yazıtı, Ulu-Kem Karasu yazıtı, Ulu-Kem Kuli Kem yazıtı, Ulu-Kem Ottok-Ta yazıtı, Uigurica I-IV, Uybat yazıtları, Uyug-Arhan yazıtı, Uyug-Turan yazıtı, Üç tıgsızlar, Verse des Candastra nach Chinesisch-Uigurischen Bilinguen.

konusu yapıt, EDPT'de kaynak olarak kullanılmı tır ancak bu nesne adı EDPT'de bulunmaz. *Maytrisimit*'te de sözcü ün Sanskrit *asana* sözünden alındı ı ve "*sedir*" anlamında kullanıldı ı belirtilmi tir (Tekin, 1976, 358). UW 3, 320'de de sözcük için "*sitz, thron(=koltuk, taht)*" kar ılı ı verilmi tir.

bor " arap" [M, TT VIII]

UTS 31'de "*şarap*" anlamında kullanıldı ı

Balkarcada, Türkmencede, Azericede, Kırım ve Tarançi Türkçelerinde ya adı ı bildirilmi tir. *Türkische Turfan-Texte V*, her iki sözlükte de kullanılmı olmasına kar ın sözcük DTS'de, ve EDPT'de yer almaz. Eren, TES 81'de yer verdi i *çark* sözcü ünü “bir eksenin döndürdüğü tekerlek biçimindeki makine parçası” olarak tanımlamı , sözcü ün Farsça *çarx* biçiminden geldi inden söz etmi tir. TET 477'de de Farsça kökenli oldu u bildirilen sözcük, “tekerlek gibi bir eksen üzerinde dönen cihaz” biçiminde tanımlanmı tir.

çayt “tapınak, manastır” [AY, IS]

UTS 40'ta sözcük için “*manastır*” kar ılı ı verilmi tir. Yapıtta sözcü ün kökenine ve kullanıldı ı metne ili kin bilgi bulunmamaktadır. DTS 136'da *Altun Yaruk*'ta tanıklanan sözcü ün Sanskrit kökenli *caitya* sözünden alındı ı ve Budizm'e özgü oldu u belirtilerek “*tapınak, kutsal yer*” anlamında kullanıldı ı bildirilmi tir. Sözcük, EWT'de ve *Altun Yaruk*'un kaynak olarak kullanıldı ı EDPT'de yer almaz.

didim “taç; gelin tacı” [AY, M, TT II]

UTS 45'te yer alan *didim* maddesinde So dca *didim* sözcüğünde So

almamı tır. EDPT 674'teki *l kay* maddesinde sözcük için verilen karılıklı "*street (=sokak)*" tır. Yapıtta, *Giles* kaynak gösterilerek sözcüün Çince de aynı anlamdaki *chieh* sözünün Türkçedeki biçimi oldu u söylenir.

kelem "kalem" [M]

UTS 70'te Sanskrit *kalama* sözünden geldi i belirtilen ve "*kalem*" anlamı verilen sözcük için tanık gösterilmemi tır. Sözcük, DTS'de, EWT'de ve EDPT'de bulunmamaktadır. *Maytrisimit*'te sözcüün "*kalem*" anlamındaki Sanskrit kökenli *kalama* sözcü ü oldu u bildirilir (Tekin, 1976; 406).

kend "ehir, kent" [AY, DAŞ, M, TT V, X, U III]

UTS 71'de So dca kökenli oldu u bildirilen sözcük için "*şehir*" karılıklı verilmi tır. DTS 290'da da sözcüün kökeni ve anlamına ili kin verilen bilgiler ortakır: "*gorod (=şehir, kasaba)*". EWT 252b'de So dca *knd* sözünden geldi i bildirilen sözcük için "*Stadt (=şehir)*" karılıklı verilmi , sözcüün yapıtlarda *ken, kend, kent* biçimlerinin saptandı ı ve Azericede, Kazakçada ve Kumuk Türkçesinde ya adı ı bildirilmi tır. EDPT 728'de sözcüün So dca *kend* sözünden geldi i belirtilmi tır. Yapıtta "*town (=kent)*" tır. DTS 111'de Tf 1rg .38T1 1 Tf 0 0.2572 930.38920mii252b'de 7i

kullanıldı ı belirtilmi tir (Tekin, 1976, 420). Sözcük, ses ve anlam yakınlı ı dolayısıyla bize *kars* sözcü ünü hatırlatmaktadır. UTS 112’de yar alan *karış* sözcü ü “mekik ipliği, atkı, arğaç, dokumacılıkta enine atılan iplik” biçiminde tanımlanırken DTS 429’da bulunan *QARS* sözcü ü “deve tüyünden ya da koyun yününden yapılan üst giysisi” biçiminde tanımlanmı tir. Yapıtın 428. sayfasında gördü ümüz *QARİŞ II* sözcü ü de “şerstyanaaya materiya, şerst’(=yünlü kumaş, yün)” kar ılı indadır. EWT 238a’daki *karış* sözcü ü için “Schuss (beim gewebe) (= dokumacılıkta atkı, arğaç)” kar ılı ı verilmi tir. EDPT 663’te gördü ümüz *1 kars* sözcü ünün “some kind of garment(=bir elbise türü)” anlamında kullanıldı ı belirtilmi , *Doerfer*’e dayanılarak sözcü ün Farsçada da bulundu u açıklanmı tir. *Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi*’nde Hamilton, sözcü ün Çince de aynı anlama gelen *hè-zí* sözünden geldi ini, XII. yüzyıldan itibaren Arapçada *karziyya, karsiya*; XV. yüzyıldan itibaren de Osmanlıcada *karziyâ, karziye* ve de i ik biçimlerde pek çok Avrupa dilinde görüldü ünden söz etmektedir (Hamilton, 1998, 80). Sözcük, *Divanü Lûgati’t-Türk*’te *karış* biçiminde kar ımıza çıkmaktadır (Atalay, 1999, 271; Dankoff-Kelly, 1985, 131).

kuḡkau “bir müzik aracı, arp” [KP, U IV]

UTS 123’teki *kuḡkau* maddesinde “çalğı, musiki aleti, harfe” anlamındaki sözcü ün *Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi*’nde saptandı ı ve Çince kökenli oldu u belirtilmi tir. DTS 466’da Çince *kunhoy, khoḡ-ḡau* sözünden alındı ı bildirilen sözcük için verilen kar ılık aynıdır. Yapıtta sözcü ün *Uigurica IV*’te ve *Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi*’nde kullanıldı ı söylenmi tir. EWT 301b’deki *kuḡkiu* sözcü ü için “Harfe(=arp) kar ılı ı verilmi , *A. von Gabain*’in *Eski Türkçenin Grameri* adlı yapıtıdan alındı ı bildirilen sözcü ün Çince *k’ung-hou* sözünden ödünçlendi i bildirilmi tir. Bu nesne adı, tüm bu yapıtlar kullanılmı olmasına kar ın EDPT’de yer almamı tir.

kutay “ipek, ipekli kuma ” [BK]

DTS 473’te, Türkçenin ilk yazılı ürünlerinin verildi i Köktürkçede de rastlanan sözcü ün, “nazvanie tkani, ŧelk(?)=(bir ipek dokuma adı)” anlamında, EWT’de ise 305b’de yer alan bu nesne adının “8. yüzyıl Türkçesinde Çin’den alınan ipekli eŧya” anlamında kullanıldı ı belirtilmi tir. EDPT 607’de, Radloff ve Thomsen’in yapıtlarında sözcü e kar ılıklı verirken temkinli davrandıkları, her iki yapıtta da sözcü ün, “değerli nesne” olarak görüldü ü ve “ipek dokuma türü” olarak kabul edildi i belirtilmi tir. Yapıtta, sözcü ün, ikinci hecesi *tay* -Çince *tai(girdle=kuşak)* biçiminde ya ayan sözcük- nedeniyle, bir birle ik yapıdan olu tu unun tahmin edildi i bildirilmi tir. Ölmez de, eski Türk yazıtlarındaki yabancı ö eleri de erlendirdi i çalı masında sözcü ü, Çince *gao dai* yapısına dayandırır (1999, 60-61).

küzeç “testi” [TT I, VIII]

DTS 331’de sözcük için verilen kar ılıklı “*sosud, kuşin*(=*kap, güğüm*)”dir. Yapıtta sözcü ün, *Türkische Turfan-Texte I*’de ve *VII*’de kullanıldı ı belirtilmi tir. UTS’de ve EWT’de yer verilmeyen bu nesne adı EDPT 757’de “*a jug or other vessel*(=*testi ya da diğer kaplar*)” biçiminde tanımlanmı , ran kaynaklı bir dilden (So dca *kwzt’yk* ya da Farsçaya da Arapçadan geçen *küza* sözünden) geçmi olabilece i belirtilerek sondaki -ç’ nin küçültme eki oldu u vurgulanmı tir. Sözcük, *Divanü Lûgati’t-Türk*’te de *ködheç-közeç* (Atalay) / *küzäç~ kü□ä* (Dankoff-Kelly)

biçimlerinde karımıza çıkmaktadır (Atalay, 1999, 355, 370; Dankoff-Kelly, 1985, 116).

langan “çit” [M]

Yalnızca *Maytrisimit*'te saptanan bu sözcük, daha önce yayımlanmış olmaları nedeniyle yararlandıımız sözlüklerde yer almamıştır. *Maytrisimit*'te ise bu nesne adının, Çince *lan-kan* sözünden alındığı ve “çit” anlamını taşıdığı belirtilmiştir (Tekin, 1976; 427).

lin “oda, manastır hücre” [M, TT IV]

UTS 85'te bu yabancı kökenli nesne adının Toharca *lem* sözünden geldiği ve Uygurcada “*halvethane, çilehane, zaviye, hücre*” için kullanıldığı ve sözcüğün *Türkische Turfan-Texte IV*'ten alındığı belirtilmiştir, DTS 333'te “*kamera; kel'ya (= oda; manastır hücre)*” biçiminde tanımlanan sözcüğün aslının Sanskrit *lena* sözü olduğu söylenmiştir. Yapıtta, sözcük için verilen tanık aynıdır. Sözcük, EWT'de *Türkische Turfan-Texte IV*'ten yararlanılmadığı için yer almazken EDPT'de söz konusu yapıttan yararlanılmış olmasına karşın yer almamıştır.

lu “değirmen” [M]

Sözcük, kullandığımız hiçbir sözlükte yer almaz. Saptandığı tek yapıt olan *Maytrisimit*'te sözcüğün Çince *lung* sözünden alındığı ve “*değirmen*” anlamında kullanıldığı belirtilmiştir (Tekin, 1976; 427).

luğ-*luo* “tütsü kabı, buhurdan” [M, TT V]

UTS 84'te yer alan *luo* maddesinde Çince kaynaklı olduğu belirtilen bu nesne adının *Türkische Turfan-Texte V*'te saptandığı ve “*buhurdan (?)*” anlamında kullanıldığı belirtilmiştir. DTS 334'te Çince *lo* sözünden geldiği belirtilen sözcük için “*jarovnya dlya voskurenij (= tütsü mangalı, buhurdan)*” anlamında kullanıldığı belirtilmiştir. Yapıtta sözcük için verilen tanık yukarıdaki ile aynıdır. Sözcük, EWT'de ve EDPT'de yer almaz.

mençek “dinlenme yeri, yatak” [U III, M]

DTS'de 339'da gördüğümüz sözcük için “*dinlenme yeri, yatak*” karışığı verilmiştir. Yapıtta, *Uigurica III*'te geçtiği bildirilen sözcüğün Sanskrit *mançaka* sözünden alındığı belirtilmiştir. Sözcük, *Uigurica III*'ten yararlanılmaması nedeniyle EWT'de yer almazken söz konusu yapıt kaynak olarak kullanılmasına karşın UTS'de, ve EDPT'de bulunmaz.

pasak “taç” [M, TT IX, U II]

UTS 105'te *Türkische Turfan-Texte IX*'dan alınan sözcüğün Toharca kökenli olduğu ve “*çelenk*” anlamında kullanıldığı belirtilmiştir. DTS 396'da bulunan *PASAK* sözcüğü *PSAK* maddesine gönderilmiştir, yapıtın 398. sayfasında bulunan ve So dca olduğu bildirilen sözcük için “*venok(=baş çelengi, taç)*” karışığı verilmiştir. Yapıtta sözcüğün *Türkische Turfan-Texte IX*'da ve *Uigurica II*'de kullanıldığı belirtilmiştir. Sözcük, EWT'de ve EDPT'de yer almamaktadır.

sarvag “saray” [M, U I]

DTS 490'da, sözcük için “*dvorets(=saray)*” karışığı verilmiştir, sözcüğün So dca kökenli olduğu bildirilmiştir. DTS'de, *Uigurica I*'den alındığı bildirilen sözcük, EWT'de ve *Uigurica I*'in kaynak olarak kullanıldığı UTS ile EDPT'de bulunmaz.

satu “köprü” [M]

Saptandı ı tek yapıt olan *Maytrisimit*'te sözcü ün, “*köprü*” anlamında kullanıldı ı ve Sanskrit *setu* sözünden alındı ı bildirilmi tir (Tekin, 1976, 456). Sözcük, *Maytrisimit*'in yayımının sözlüklerin hazırlandı ı tarihten sonraya rastlaması nedeniyle kullandı ımız hiçbir sözlükte yer almamı tir.

saṅram~seṅrem “manastır, tapınak” [AY, M]

Budizm'e özgü bir sözcük olan *saṅram~seṅrem* için, UTS 129'daki *saṅram* maddesinde “*manastır*” kar ılı ı verilmi tir. DTS 485'te Sanskrit kökenli oldu u bildirilen sözcü e kar ılık verilmemi ve tanık gösterilmemi tir. EWT 401b'de Sanskrit *sanghārāma* sözünden geldi i ve “*Kloster*(= *manastır*)” anlamında kullanıldı ı belirtilen sözcük, EDPT'de bulunmaz. *Maytrisimit*'te de sözcük için “*manastır*” kar ılı ı verilmi tir. Yapıtta, sözcü ün kökenine ili kin verilen bilgiler, DTS'deki ve EWT'deki bilgilerle ortaktır.

soçu “ev, kulübe” [M]

UTS'de, DTS'de, EWT'de ve EDPT'de bulunmayan sözcü e, saptandı ı tek yapıt olan *Maytrisimit*'te, “*ev*” kar ılı ı verilmi tir. Yapıtta, sözcü ün Çince *soç'u* sözünden geldi i bildirilmi tir (Tekin, 1976, 460).

sua “zincir” [KP, U II]

UTS 136'da Çince *so* sözünden ödünçlendi i bildirilen sözcü ün “*zincir*” anlamında kullanıldı ı belirtilmi tir. DTS 506'da, Çince kökenli sözcük için verilen kar ılık “*tsep* (?) (= *zincir*)”dir. EWT 424b'de “*Kette* (= *zincir*)” biçiminde tanımlanan sözcü ün eski Türkçede *sola-* “*zincirlemek, bağlamak*” fiilinde de görüldü ü bildirilmi tir. EDPT 781'de de sözcü e ili kin verilen bilgiler aynıdır.

suburgan “mezarlık” [M, Man I, U II, III, TT VI]

UTS 138'de yer verilen sözcü ün *sın* sözcü üyle birlikte “*mezarlık*” anlamında kullanıldı ı söylenmi tir. DTS 512'de sözcük, “*müslüman olmayanların mezarlığı, kabir, makber*” biçiminde tanımlanmı tir. EWT 431a'da So dca kökenli *swpwrġn* sözünden geldi i bildirilen nesne adının “*Leichenhalle, Verbrennungstelle, Grabmal*(= *morg, ölü yakılan yer, mezarlık*)” anlamlarında kullanıldı ı ve Soyon Türkçesinde *suvurga, sūrġa*; Mo olcada da *suburgan* biçiminde ya adı ı belirtilmi tir. EDPT 792'deki *suburġa:n* (or *supurġa:n*) maddesinde, *W.B. Henning*'in yapıtında sözcü ün ran kaynaklı olarak, So dca **zmyry'n* sözünden alındı ının belirtildi i söylenmi tir. Yapıtta, sözcük için “*a tomb*(= *mezarlık*)” kar ılı ı verilmi tir. Sözcük, *Divānū Lūgati 't-Türk*'te de yer alır (Atalay, 1999, 537).

şakti~şikti “mızrak” [M]

UTS'de, DTS'de EWT'de ve EDPT'de bulunmayan bu nesne adı için saptadı ımız tek yapıt olan *Maytrisimit*'te “*mızrak*” kar ılı ı verilmi tir. Yapıtta, *şakti* ve *şikti* biçimlerinde görülen sözcü ün Sanskrit *şakti* sözünden geldi i bildirilmi tir (Tekin, 1976, 463).

şal “kulübe, ev” [AY, ET , M]

Sözcük için, UTS 142'de tanık verilmeksizin “*kulübe*” kar ılı ı verilmi tir. DTS 520'de kökeni Sanskrit *şala* sözüne dayandırılan sözcük yapıtta *şala söğüt* birle ik yapıtıyla bir a aç adı olarak kar ımıza çıkmaktadır. Yapıtta sözcü ün *Altun Yaruk*'ta kullanıldı ı vurgulanmı tir. EWT 441b'de de sözcü ün Sanskrit kökenli *şāla* sözünün Türkçedeki biçimi oldu u ve “*Şal-Baum*(= *şal ağacı*)” anlamında kullanıldı ı

söylenmi tir. Sözcü ün bir a aç adı iken yapımında kullanılması nedeniyle bu anlamı sonradan kazandı ı görülmektedir. Hazırlanması sırasında incelenen metinler arasında *Altun Yaruk* yer almasına kar ın sözcük EDPT’de yer almaz.

şor “tuz” [AY, BK, TT VIII]

UTS 143’te or sözcü ünün “*tuzlu*” anlamında kullanıldı ı belirtilmi tir. DTS 524’te “*soleniy(=tuz)*” kar ılı ı verilen sözcük için EWT 449b’de de “*Salz(= tuz)*” kar ılı ı verildikten sonra sözcü ün Farsça *şör* sözünden geldi i söylenmi , Tatarcada ve Kazakçada ya adı ı belirtilmi tir. EDPT 868’de, sözcü ün ran kaynaklı bir dilden, Farsçadan alındı ı bildirilmi tir. Yapıtta bu nesne adının, “*salt, salty(=tuz, tuzlu)*” anlamlarında kullanıldı ı belirtilmi tir. Sözcük, Sarı Uygurcada, Kırgızcada ve Karakalpakçada *çor* biçiminde ya amaktadır Ayrıca, Köktürkçeden ba layarak kullanılan *çorak* (BK GD) (< **Iran şör+ak*) “*tuzlu ve kuru toprak*” sözcü ünde kar ımıza çıkmaktadır. (Tekin, 2000, 81). Anadolu a ızlarında da sözcük *şor* ve *şur* biçimlerinde ya amaktadır. (or (II) DS, X-3790; ur (IV) DS, X-3794).

şu-şutsi “tarak” [M]

Sözcük, yukarıda da sözü edilen nedenle UTS’de, DTS’de EWT’de ve EDPT’de yer almamı tir. *Maytrisimit*’te bu nesneye verilen kar ılık “*tarak*”tir. Yapıtta, sözcü ün Çince bir alıntı oldu u bildirilmi tir (Tekin, 1976, 465).

tarjul “üç kancalı mızrak” [M]

Bu nesne adı, kullandı ımız sözlüklerde yer almaz. Nesne adının saptandı ı tek yapıt olan *Maytrisimit*’te Sanskrit *trişula* sözünden alındı ı bildirilen sözcük için, “*üç kancalı mızrak*” kar ılı ı verilmi tir (Tekin, 1976, 468).

vaç r “hükümdarlık asası; elmas” [AY, M, Man. II, TT V, VII,]

UTS 180’de, *vaçir, vajir, vajra* biçimlerine rastladı ımız nesne adı, tanımlanmaksızın birbirine gönderilmi tir. Yapıtta sözcü ün, *Türkische Turfan-Texte V*’te, *VII’de* ve *Manihaica II’de* kullanıldı ı belirtilmi tir. DTS 631’de, Sanskrit *vajra* sözünden alındı ı bildirilen sözcü ün, “*1.almas(=elmas); 2.jezl, skipetr(=asa, hükümdarlık asası)*” anlamlarında kullanıldı ı belirtilmi , sözcü ün *Uigurica II, Türkische Turfan-Texte V*’ten ve *Türkische Turfan-Texte VII*’den alındı ı bildirilmi tir. EWT 525a’da “*Donnerkeil, Diamant (=gök gürültüsü; elmas)*” kar ılı ı verilmi tir. Yapıtta, sözcü ün kökeniyle ilgili bilgiler di er yapıtlardakilerle aynıdır. Bu nesne adı, EDPT’de bulunmamaktadır.

vayduri~vayturi “zümrüt” [AY, M, U I]

UTS 180’de yer verilen *vaiduri* maddesinde Sanskrit *vaidürya* sözünden alındı ı belirtilen sözcü ün “*tezyinat taşı, süs*” anlamında *Altun Yaruk*’ta ve *Uigurica I*’de kullanıldı ı belirtilmi tir. DTS 632’de sözcük için, “*berill i ego raznovidnosti(=bir tür zümrüt)*” kar ılı ı verilmi tir. Yapıtta Sanskrit *vaidürya* sözünden gelen sözcü ün *Altun Yaruk*’tan alındı ı bildirilmi tir. EWT 525b’de Sanskrit *vaidürya* sözünün Türkçedeki biçimi oldu u bildirilen nesne adı için verilen kar ılık “*Beryll(= gök zümrüt)*”dir. Sözcük, EDPT’de bulunmamaktadır.

vrhar “manastır, tapınak” [M]

UTS 181’de sözcük için “*manastır*” anlamı verilmi , sözcü ün Sanskrit *vihāra* sözüne dayandı ı belirtilmi tir. Yapıtta sözcü ün *Uigurische Sprachdenkmäler* adlı yapıttan alındı ı belirtilmi tir. Bu nesne adı, DTS 634’te kökeni Sanskrit *vihāra* sözüne

dayandırılan sözcük için “*kumirnya, manastır (= tapınak, manastır)*” karılıklı verilmiştir. DTS’de de sözcükün *Uigurische Sprachdenkmäler*’de ve *Altun Yaruk*’ta kullanıldığı söylenmiştir. Her iki yapıtta da kullanılmasına karşın sözcük EDPT’de bulunmaz. EWT 527b’de Budizm’e özgü olduğu ve Sanskrit *vihāra* sözcüğüne So dca *βarḡār* sözcüğü yoluyla Türkçeye girdiği belirtilen sözcük için “*Kloster(=manastır)*” karılıklı verilmiştir. *Maytrisimit*’te de sözcük e, “*manastır, tapınak*” karılıklı verilmiştir. Yapıtta sözcükün kökenine ilişkin verilen bilgiler EWT’deki bilgilerle aynıdır (Tekin, 1976; 499).

yinçü “inci” [KT, BK, T, AY, KP, M, TT V, X, U IV]

UTS 193’te, köken ile ilgili herhangi bir bilgi yer almaksızın sözcükün “*inci, mücevherat*” anlamında kullanıldığı belirtilmiştir. DTS 262’deki *JINÇÜ* maddesi, *JENÇÜ* sözcüğüne gönderilmiştir, yapıtın 256. sayfasında bulunan sözcükün Çince’den alındığı ve “*1.jemçug(=inci); 2.(aktarma) genç köle, odalık(kadın)*” anlamlarını taşıdığı belirtilmiştir. EWT 203b’de yer verilen ve Köktürkçede (*atü.=alttürkisch*) de kullanıldığı belirtilen nesne adını Radloff’un *yänçü* biçiminde okuduğu bildirilmiştir, Çince *□en-□u* sözünden gelen sözcük için “*Perle(= inci)*” karılıklı verilmiştir. Yapıtta sözcükün, Azericede, orcada, Hakaşçada, Soyon, Lebed ve Kaça Türkçelerinde ya adıyla belirtilmiştir. EDPT 944 vd.’de gördüğümüz *yinçü* sözcüğüne “*pearl(=inci)*” anlamında kullanıldığı belirtilmiştir. Yapıtta sözcükün, Çince birle ik yapıdan alındığına kuşkusuz olduğu, ancak bu yapının bilinmediği bildirilir. *Giles* kaynak gösterilerek, sözcükün ikinci hecesinin Çince *chu* biçiminde ve “*pearl(=inci)*” anlamında kullanıldığı söylenmiştir. EDPT’de sözcükün Kazakçada, Özbekçede, Karakalpakçada, Kazan Tatarcasında, Azericede, Türkmencede Kumuk ve Nogay Türkçelerinde ya adıyla bildirilmiştir. EST 203’te gördüğümüz *yinçü* sözcüğüne “*jemçug (=inci)*” anlamında kullanıldığı bildirilmiştir. TES 190’daki *inci* sözcüğü, “*istiridye cinsinden deniz hayvanlarının içinden çıkan ve daha çok süs eşyası olarak kullanılan küçük, yuvarlak, sert, sedef renginde tane*” biçiminde tanımlanmıştır. Yapıtta, sözcükün eski çağlardan başlayarak kullanıldığı belirtilmiştir, Çince *çen-çu* “*gerçek inci*” yapısından gelen *inci* sözcüğüne Türkçede *yinçü* olmasının tartışmaya açık olduğu söylenmiştir. Sözcükün Macarca, Rusça ve Balkan dillerine Türkçeden geçtiği bildirilmiştir. Sözcük, günümüzde de pek çok Türk lehçesinde yaygın olarak kullanılmaktadır.

2. Yukarıda köken ve anlam açısından derlendirdi imiz sözcükleri kaynak dillerine göre u biçimde gösterebiliriz:

Şekil 1. Sözcüklerin dillere göre dağılım grafi i

	1. sütun			2. sütun		
	Sözcük	Kaynak Dildeki Durumu	Anlam	Sözcük	Kaynak Dildeki Durumu	Anlam
Sanskrit	<i>arsaym</i> <i>azan</i> <i>bra~pra</i> <i>çaytı</i> <i>erdini</i> <i>kelem</i> <i>kirit</i> <i>mençek</i>	rasayana asana pr' caitya ratna kalama kr ta mancaka	iksir sedir gölgelik, çardak manastır, tapınak mücevher kalem taç dinlenme yeri, yatak	<i>satu</i> <i>sa ram</i> <i>akti</i> <i>al</i> <i>tarjul</i> <i>vayduri</i> <i>vaçır</i>	setu sangharama akti ala tri ula vaidurya vajra	köprü manastır mızrak kulübe, ev tüç kancalı mızrak zümrüt hükümdarlık asası, elmas
Çince	<i>kay</i> <i>kimba</i> <i>ku kau</i> <i>kutay</i> <i>langan</i> <i>lu</i>	chieh kiamb'ak kunhoy gao dai lan-kan lu	sokak yaprak halindeki altın müzik aracı, arp ipek, ipekli kuma çit de irmen	<i>lu</i> <i>soçu</i> <i>sua</i> <i>u- utsi</i> <i>yiñü</i>	lung soç'u su (-) □en-□u	tütsü kabı, buhurdan ev, kulübe zincir tarak inci
Farsça Sogdca	<i>didim</i> <i>kend</i> <i>suburgan</i> <i>bor</i>	Sogd. didim <Grek. kend swpwr 'n b r, bor	taç, gelin tacı ehir, kent mezarlık	<i>sarva</i> <i>vrhar</i>	(-) Sogd. < Skr.	saray manastır

kökenli *böz* sözcü ü, So dca kökenli *kend* ve *suburgan* sözcükleri, Sanskrit kökenli *erdini* sözcü ü, Çince kökenli *yinçü* ve ödünçlendi i dil tam olarak bilinmeyen *çakr* sözcükleridir.

3.1. Neden otuz iki sözcük günümüzde Türkçede ya amamaktadır? Günümüze ula amayan sözcüklerin ne gibi anlam özellikleri vardır? Bu sorulara öyle cevap vermek mümkündür:

3.1.1. Bilindi i gibi, sözcük ölümlerinin önemli nedenlerinden biri, sözcü ün temsil etti i nesne, kavram ya da eylemin ortadan kalkmasıdır. Bu nesne adlarının büyük ço unlu u da Türk toplulukları için bir süre sonra geçerlili ini yitirdi inden tamamen kaybolmu lardır. Örne in, dinle ilgili nesne adları olan *arsayın*, *çaytı*, *lin*, *luğ*, *sağram-seşrem*, *vrhar* sözcükleri Türklerin slamiyet'i tamamen kabulüyle, bu nesnelere olan gereksinimin ortadan kalkması nedeniyle unutulmu lardır.

3.1.2. Günlük ya amda her zaman kar ıla ilan nesnelere ba ka dilden ödünçlenen adları ise kimi zaman unutulmuş yerini ba ka kaynaktan sözcü e bırakmış tır. *Kalem* anlamındaki Sanskrit (*kalama*) kökenli *kelem* sözcü ü, Türklerin farklı kültür dairesine girmesi nedeniyle unutulmuş yerini bu kez Arapçadan alınan *kalem* sözcü üne bırakmış tır. Bunun gibi *sokak* anlamında kullanılan *kay* sözcü ü de yerini aynı nedenle Arapça kökenli *sokak* (<zu" ā")'a bırakmış tır. *Kirit* "taç", *kunçkau* "arp", *pasak* "taç", *sua* "zincir", *vaçır* "hükümdarlık asası; elmas", *vayduri* "zümrüt" sözcükleri de bu türe girerler. Ayrıca, *didim* "taç" sözcü ü de bir süre daha ya adktan sonra Türkçede kullanımdan dü mü lerdir. Bu sözcü ü on birinci yüzyıl Karahanlı Türkçesi ürünlerinden olan *Divanü Lügati't-Türk*'te görmek mümkündür.

3.1.3. *bra*, *kend*, *köşetri*, *langan*, *lu*, *sarvağ*, *soçu*, *şala* gibi kimi nesne adlarının kar ılıkları da Türkçede zaten vardır. Eski Türkçede "gölgelik, çardak" anlamındaki *bra* ve *köşetri* için *askuğ* ve *köligelik*; *kend* "kent, ehir" için *balık* "ay."; *langan* "çit" için *çit* "ay."; *lu* "de irmen" için *tegirmen* "ay."; *sarvağ* "saray" için *ısırka* "ay." ve *ordu* "ay."; *soçu* "kulübe" ve *şala* "ay." için *alaçu-alaçuk* "ay." kullanılmış tır. Bu ödünç sözcüklerin bir bölümü de çeviri metinlerde Türkçe kar ılıklarıyla (kimisi zaman yakın anlamlı sözcüklerle) birlikte *hendiadioin* (ikileme, çift söz) yapısında kar ımıza çıkmaktadır: *kılıç süngü şikti* (M 58-24) "kılıç, süngü, mızrak"; *tarjul şaktilerin ilgeklerin* (M 84-12) "üç kancalı mızraklarıyla, kancalarıyla"; *bra askuğ...(köligelik) küsetr onaru* (M 44-1) "çarda 1 onarak"; *köşetri köligelik* (AY 693/24) "çardak"... Bu örneklerdeki sözcükler, çeviriler yoluyla geçici olarak Türkçeye girmiş lerdir ve Türkçe kar ılıklarının bulunması nedeniyle kolay unutulmuş lardır.

3.2. Yukarıda, *bor*, *böz*, *çakr* *erdini*, *kend*, *suburgan*, *şor*, *yinçü* sözcüklerinin günümüzde de kullanıldığı ndan söz etmiş tik. Bu sözcüklerin unutulmama nedenlerini de u biçimde sıralayabiliriz:

3.2.1. ncedi imiz yapıtlarda, Sarı Uygurcada, Kırım ve Karaim Türkçelerinde ya adı ı söylenen Farsça kökenli *bor* sözcü ünün birbirinden çok uzak co rafyalarda kullanılmasını açıklamak mümkün görünmemektedir.

3.2.2. Uygurcada ço unlukla "*din tekerleği*" anlamında kullanılan *çakr*, sözcü ün dinle ilgili nesne adı olmaktan çıkarak genel bir anlam kazanmasıyla günümüze dek ula mı olmalıdır. Sözcük, günümüzde Türkiye Türkçesinin de aralarında bulundu u pek çok alanda kullanılmaktadır. Grekçe bir alıntı olan *böz* sözcü ü de genel alana özgü bir nesne adı oldu u için unutulmadan günümüze

ula mı tır. Bu nesne adı da Türkiye Türkçesinde oldu u gibi pek çok lehçede de i ik biçimlerde kullanılmaktadır.

3.2.3. Uygurca metinlerde sıkça rastlanan bir sözcük olan *erdini*, daha sonra Karahanlı Türkçesinde de varlığını sürdürmü tür. Sözcük, günümüzde Tuvaca ve Teleütçede ya amaktadır. Bu durumu sözcü ün varlığını sürdürdü ü Mo olcanın etkisi ile açıklamak mümkündür. Çünkü Mo olcanın bu lehçeler üzerinde hissedilen bir etkisi vardır. Soyon Türkçesinde² *suvurga*, *sürga* biçiminde ya ayan So dca kökenli *suburgan* sözcü ünün varlığını da aynı biçimde açıklayabiliriz. Çünkü bu nesne adı da, Mo olcada *suburgan* biçiminde ya amaktadır.

3.2.4. Genel alana özgü *kend* sözcü ü bu özelli i dolayısıyla eski Türkçeden sonraki dönemlerde de görülmektedir. Sözcü e *Divanü Lûgati't-Türk'te* ve *Kutadgu Bilig'de*, sonraki tarihî ve ça da Türk lehçelerinde rastlamak mümkündür. Ancak, Anadolu'da sözcü ün asıl yaygın olarak kullanıldığı dilde sadele me çalı malarının yo unla tı ı Cumhuriyet sonrasına rastlar.

3.2.5. Orhon yazıtlarından ba layarak Türkçede bulunan Farsça kökenli *şor* (Orhon yazıtlarında kar ımıza çıkan *çorak* sözcü ünde) ve Çince kökenli *yinçü* sözcüklerinin Türkçeye giri i çok eski dönemlere dayandı ndan bu sözcükler unutulmamı , günümüze ula abilmi tir. BK GD'de saptanan *çorak* sözcü ü bir ileri ö edir ve varlı ı, *çor* (< *şor*) sözcü ünün varlı ına ba lıdır. Yukarıda da belirtti imiz gibi *yinçü* sözcü ü, Orhon yazıtlarında bir ırmak adı için kullanılmı tır. Bu da bize sözcü ün daha eski bir dönemde Türkçeye girdi ini dü ündürmektedir. Çünkü bir sözcü ün, co rafî alanlara ad olarak verilme süreci uzundur.

Kaynaklar ve Kısaltmalar

AKSAN, Do an (1989), "*Türkçe Araştırmalarında yeni yollar*", TDAY Belleten 1969, TDK Yayınları, Ankara, s.45-55.

(1989), "*Kavram alanı-kelime ailesi ilişkileri ve Türk yazı dilinin eskiliği üzerine*", TDAY Belleten 1971, TDK Yayınları, Ankara, s.253-262.

Ar.: Arapça

ARAT, Re it Rahmeti (1979), *Kutadgu Bilig III, İndeks* (Hzr.:Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce), TKAE Yayınları, stanbul.

(1991), *Eski Türk Şiiri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

ARIKO LU, Ekrem-Klara Kuular (2003), *Tuva Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.

ATALAY, Besim (1999), *Divanü Lûgati't-Türk Dizini "Endeks"*, TDK Yayınları, 4. baskı, Ankara.

AY: Altun Yaruk bk. KAYA, Ceval (1994)

B: Batı Yüzü

BANG. W.-Annemarie von Gabain (1929-1931), *Türkische Turfan-Texte I-V*, Verlag Akademie der Wissenschaften in Kommission bei Walter de Gruyter U. Co., Berlin.

³ Soyon Türkçesi, Tuvaca için kullanılan adlardan biridir. Tuvaca, de i ik ara tırmacılarca *Urenhay*, *Soyot* adlarıyla da anılır.

- , G. Racmati-A. von Gabain (1934), *Türkische Turfan-Texte VI Das Buddhistische Sūtra Säkiz Yükmäk*, Verlag Akademie der Wissenschaften in Kommission bei Walter de Gruyter U. Co., Berlin.
- BARUTÇU ÖZÖNDER, F. Sema, (1998), "Abidarim " unluğ koşavarti şastirta" ı çinkirtü yöruğlerning kingürüsi'nden Üç İtigsizler, Giriş- Metin- Tercüme-Notlar-İndeks, XXX Levha, TDK Yayınları, Ankara.
- (2000a) "Arhanan yazıtı", *Kök Araştırmalar*, KÖK Sosyal ve Stratejik Ara tırmalar Vakfı, C.1, S. 2, Ankara, s. 126-130.
- (2000b) "Handigay yazıtı", *Kök Araştırmalar*, KÖK Sosyal ve Stratejik Ara tırmalar Vakfı, C.1, S. 2, Ankara, s. 124-126.
- (2000c) "Örük yazıtı", *Kök Araştırmalar*, KÖK Sosyal ve Stratejik Ara tırmalar Vakfı, C.1, S. 2, Ankara, s. 121-124.
- BAYKARA, Tuncer (1994), "Göktürk yazıtlarının Türk iskân (yerle me) tarihindeki yeri", *TDAY Belleten 1990*, TDK Yayınları, Ankara, s.17-29.
- BK: Bilge Ka an Yazıtı, bk. TEK N, Talat (1988).
- bk.: Bakınız
- CAFERO LU, Ahmet (1993), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Enderun Kitabevi, 3.baskı, stanbul.
- CLAUSON, sir Gerhard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*, Oxford University.
- ÇET N, Engin (2002), *11. Yüzyıl ve Öncesi Türkçesinde İnsan Yapımı Nesne Adları*, (Basılmamı Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana (Danı man: Doç. Dr. A. Deniz AB K).
- D: Do u Yüzü
- DANKOFF, Robert- James Kelly (1985), *Mahmūd el-Kāşgarī, Türk Şiveleri Lügati (Dīvānū Lugāti't-Türk) III. Kısım, Do u Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları*7.
- DAŠ: *Dašakarmapathāvadānamālā* bk. Shimin, Geng-Hans-Joachim Klimkeit-Jens Peter Laut (1993)
- Derleme Sözlüğü I-XII* (1993), TDK Yayınları, 2. baskı, Ankara.
- DS: *Derleme Sözlüğü*, bk. *Derleme Sözlüğü I-XII* (1993).
- DTS: *Drevnetyursky Slovař* bk. NADALYAEV, V. M. vd. (1969).
- EDPT: *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish* bk. CLAUSON, sir Gerhard (1972).
- EREN, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 1. baskı, Ankara.
- EST: *Etimoloğičeskiy Slovař Tyurkskih Yazıkov I-IV* bk. SEVORTYAN . V. (1974-1989).
- ET : *Eski Türk Şiiri* bk. ARAT, Re it Rahmeti (1991).
- EWT: *Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, bk. RÄSÄNEN, Martti (1969).
- Far.: Farsça
- Fr.: Fransızca
- G: Güney Yüzü
- GABAIN, A. von (1954-1959), *Türkische Turfan-Texte VIII-X*, Akademie-Verlag, Berlin.

- Grek.: Grekçe
HAM LTON, James Russel (1998), “*Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası- Kalyanamkara ve Papamkara-*, (çev.: Ece Korkut, smet Birkan), Simurg Yay., Ankara.
H MRAN S. (1941), *Huastuanift, von Le Coq’un İngilizce Tercümesinden*, 1941, Ankara.
IB: *Irk Bitig*, bk. TEK N, Talat (1993).
IS: *Das Uigurische Insadi-Sutra* bk. TEZCAN, Semih (1974).
K: Kuzey Yüzü
KAYA, Ceval (1994), “*Uygurca Altun Yaruk –Giriş, Metin ve Dizin-*, TDK Yayınları, Ankara.
KÖSEAR F, Fuat (1936), *Türkçe Mani El Yazmaları (Manichaica) C.I.*, stanbul.
KP: *Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası- Kalyanamkara ve Papamkara* bk. HAM LTON, James Russel (1998).
KT: Köl Tigin Yazıtı, bk. TEK N, Talat (1988).
LE COQ, A. von (1912-1922), *Türkische Manichaica Aus Chotscho, I-III*, Verlag der Akademie der Wissenschaften, Berlin.
M: *Maytrisimit* bk. TEK N, inasi (1976).
Man.: *Türkische Manichaica Aus Chotscho, I-III* bk. LE COQ, A. von (1912-1922).
MÜLLER, F.W.K. (1908-1931), *Uigurica I-IV*, Verlag der Königl. Akademie der Wissenschaften, Berlin.
NADALYAEV, V. M. vd., *Drevnetyursky Slovar*, Akademia Nauk SSSR, Leningrad.
ORKUN, Hüseyin Namık (1994), “*Eski Türk Yazıtları*, TDK Yayınları, 3. baskı, Ankara.
ÖLMEZ, Mehmet (1999), “Eski Türk yazıtlarındaki yabancı ö eler (3)”, *Türk Dilleri Araştırmaları 9*, Simurg Yayınları, stanbul, 59-65.
RÄSÄNEN, Martti (1969), *Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVII,1, Helsinki.
RÖHBORN, Klaus (1977-1996), *Uigurisches Wörterbuch 1-6*, *Sprachmaterial der Vorislâmischen Türkischen Texte aus Zentralasien*, Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden.
SHİMİN, *Geng-Hans-Joachim Klimkeit-Jens Peter Laut (1993)* “Prolegomena zur edition der Hami-handscrift der Uigurischen Da akarmapath vad nam l”, *Türk Dilleri Araştırmaları 3*, Talat Tekin Armağanı, Simurg Yayınları, Ankara, 213-230.
SEVORTYAN . V.(1974-1989) *Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov I-IV*, Akademiya Nauk SSSR, nstitüt Yazıkaznaniya, zdatel’sstva ‘Nauka’, Moskva.
So d.: So dca
Skr.: Sanskrit
U: *Şine-Usu Yazıtı*, bk. ORKUN, Hüseyin Namık (1994).
TDAD: Türk Dilleri Ara tırmaları Dizisi
TDAY: Türk Dili Ara tırmaları Yıllı 1
TDK: Türk Dil Kurumu

- TEK N, inasi (1976), “Uygurca Metinler II, Maytrısimit, Burkancuların Mehdîsi, Maitreya ile Buluşma Uygurca iptidâi bir dram (Burkancılığın vaiphasika tarikatine ait bir esrin Uygurcası), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- (1993), “Uygurca Metinler I, Kuanşi İm Pusar (Ses İşiten İlah), TDK Yayınları, Ankara.
- TEK N, Talat (1988), *Orhon Yazıtları*, TDK Yayınları, Ankara.
- (1993), *İrk Bitig, The Book of Omens*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- (2000), *Orhon Türkçesi Grameri*, TDAD: 9, Ankara.
- TES: *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, bk. EREN, Hasan (1999).
- TET: *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı* bk. T ETZE, Andreas (2002)
- TEZCAN, Semih (1974), *Das Uigurische Insadi-Sutra, Berliner Turfan-Texte III*, Akademie- Verlag, Berlin.
- T ETZE, Andreas (2002), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, Cilt 1, A-E, Simurg Yayınları, İstanbul-Wien.
- TS: *Türkçe Sözlük*
Türkçe Sözlük I-II (1998), TDK Yayınları, Ankara.
- TT: *Türkische Turfan-Texte I-V* bk. BANG, W.- Annemarie von Gabain (1929-1931);
Türkische Turfan-Texte VI bk. BANG, W. –Racmati- A. von Gabain (1934);
Türkische Turfan-Texte VIII-X bk. GABAIN, A. von (1954-1959)
- U: *Uigurica I-IV* bk. MÜLLER, F.W.K. (1908-1931).
- UT: *Ein Uigurisches Totenbuch* bk. Z EME, Peter-G. Kara (1978)
- UTS: *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü* bk. CAFERO LU, Ahmet (1993).
- UW: *Uigurisches Wörterbuch 1-6*, bk. ROHBORN, Klaus (1977-1996).
- Z EME, Peter (1975), *Manihäisch-türkische Texte, Berliner Turfantexte V*, Akademie-Verlag, Berlin.
- (2000), “Verse des Candas tra nach Chinesisch-Uigurischen bilinguen, *Türk Dilleri Araştırmaları 10*, Ankara, s.65-80.
- , G. Kara (1978), *Ein Uigurisches Totenbuch*, Akademiai Kiado, Budapest.